

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

1995 metai

VILNIUS **pradai** 1996

INSTITUTE OF LITHUANIAN HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

1995

VILNIUS 1996

INSTITUT LITAUISCHE GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

1995

VILNIUS 1996

UDK 947.45

Li 237

Redakcinė komisija

Vytautas MERKYS (pirm.), Antanas TYLA (pirm. pavaduotojas),
Vacys MILIUS, Gediminas RUDIS, Rita STRAZDŪNAITĖ (sekretorė),
Gintautas ZABIELA

Redakcinės komisijos adresas:

Kražių 5, 2001 Vilnius

Išleista Lietuvos istorijos instituto užsakymu

ISSN 0202-3342

ISBN 9986-776-22-8

© Lietuvos istorijos institutas, 1996

ARCHYVŲ SAUGYKLOSE

CENTRINIS VALSTYBĖS ARCHYVAS 1921—1940 METAIS

Lietuvos centrinio valstybės archyvo (toliau CVA) organizavimą, veiklą iki 1940 metų plačiausiai aptarė Sigitas Jegelevičius¹. Konstantinas Jablonskis tik glaustai apibūdino CVA tikslus, fondų sudėtį². Leizeris Bederis³, Bliezeris Zilberis ir Selija Serafinienė⁴ palietė CVA veiklą keliais naiviai politizuotais sakiniais (į CVA įstaigų dokumentai nebuvo priimami ir iš jo atiduodami, nes „buržuazinės Lietuvos vadeivos nenorėjo, kad liaudis sužinotų apie buržuazinių nacionalistų antiliaudinę politiką“⁵).

S. Jegelevičius objektyviai ir detalai charakterizavo Lietuvos archyvų padėtį po Pirmojo pasaulinio karo, jų centralizuoto saugojimo organizavimą. Tačiau neišvengė tarybinių laikų istorinių tyrinėjimų metodologijos ir cenzūros įtakos: laikėsi priimtąs periodizacijos, kartais vartojo politizuotus apibendrinimus, nepaminėjo Vlado Nagevičiaus, Juozo Stakausko pastangų organizuojant CVA.

Šio straipsnio autorė norėtų pateikti savo požiūrį į archyvinės medžiagos centralizavimo 1919—1940 metais projektus ir CVA organizavimą, apibūdindama CVA dimensijas: teisinį pagrindimą, patalpas, struktūrą, specialistus, fondus, archyvinį darbą.

I. CVA teisiniai pagrindai

1921 m. spalio 19 d. švietimo ministro įsakymu įsteigtas CVA⁶. Tuo laiku kitos kultūros palikimo saugojimo centrinės valstybės įstaigos (Valstybės Archeologijos komisija (toliau VAK), Mikalojaus Konstantino Čiurlionio galerija) buvo įsteigtos

Respublikos seimo įstatymais (nors Valstybės centrinis knygynas (toliau VCK) — švietimo ministro įsakymu)⁷. Todėl Steigiamojo seimo narys Kazys Zubauskas teigė, jog švietimo ministras, skelbęs minėtą įsakymą, pasisavino seimo įstatymų leidimo teisę ir pažeidė Lietuvos konstitucijos 4 straipsnį⁸. Švietimo ministras Kazimieras Bizauskas įsakymą vertino kaip formalų VAK Valstybės archyvo tęstinumą⁹. Juolab kad VAK įstatyme nurodyta galimybė steigti centro ir vietos archyvus. Šiai kolizijai kilus, buvo parengtas Ministrų kabineto vardu naujas įsakymo variantas. Tačiau neapskelbtas¹⁰.

Dėl CVA teisinio pagrįstumo stokos ir VAK 1925—1930 metais vegetavimo valstybės institucijoms, turėjusioms sąlyčių su archyvinės medžiagos apsauga, buvo palankios sąlygos daryti žalą Lietuvos paveldui. 1929 m. Žemės ūkio ministerijos žemės reformos valdyba nutarė grąžinti Jurgio Naryškino palikimo paveldėtojams 1925 m. į CVA atvežtą dar 1923 m. VAK paimtą globoti Gruzdžių dvaro archyvą. Motyvuota, jog jis „kaipo turtas, nesurištas su žemės ūkio reformos įstatymu, nenusavinamas“¹¹.

Minėtame švietimo ministro įsakyme buvo numatyta CVA saugoti buvusių valstybės, savivaldybių, reevakuotus, likviduotų organizacijų archyvus, taip pat privačius — paimtus pasirėmus VAK įstatymo 2 straipsniu, teisinio, valstybinio, visuomeninio ir mokslinio pobūdžio dokumentus (aktus, raštus, rankraščius). CVA buvo įpareigotas perduoti įstaigoms, žinyboms grąžintą iš Rusijos archyvinę medžiagą, kuri reikalinga jų darbui.

S. Jegelevičius yra minėjęs, jog numatytus CVA tikslus lėmė to meto archyvinės medžiagos apsaugos ir ypač reevindikcijos, pasirėmus 1920 m. liepos 12 d. Lietuvos ir Rusijos taikos sutarties IX straipsniu, sąlygos. Todėl, manė S. Jegelevičius, Eduardo Volterio¹² ir Kazimiero Olekos¹³ „platesnio profilio saugyklos“ nuostatos nebuvo į įsakymą įtrauktos. Reiktų patikslinti, jog siūlymas sudarinėti CVA spaudos bibliografiją, rinkti knygas buvo klaidingas, nes tai CVK veiklos objektas. Įsakyme nebuvo numatyta Nepriklausomos Lietuvos įstaigų archyvinės medžiagos globa. Todėl 1928 m. Antanas Prapuolenis siūlė įsakymą papildyti Lietuvos įstaigų 10 metų senumo bylų į CVA priėmimu¹⁴.

1932 m. Švietimo ministerija pavedė CVA vedėjui Konstantinui Andrejevui parengti CVA įstatymą¹⁵. Būdamas „atsitiktinis“ Lietuvos archyvistikoje ir nelinkęs į mokslinį darbą, anot S. Jegelevičiaus, jis įstatymo parengti negalėjo¹⁶. Objektyvumo dėlei tiktų pasakyti, jog K. Andrejevas buvo susipažinęs su prieškariniais rusų ir kitų valstybių archyvų saugojimo teisiniais dokumentais, juos taikė savo darbe pagal galimybę¹⁷, pritarė Augustino Janulaičio sumanymui nuo CVA atskirti Istorijos archyvą¹⁸.

Trečiame dešimtmetyje jau buvo aišku, jog reikalingas ne CVA įstatymas, o apskritai archyvinės medžiagos apsaugos įstatymas. Jo rengimo istorija panaši į kultūros paminklų apsaugos įstatymo, iki 1930 m. sieto su VAK naujo įstatymo variantais, projektų rengimą. Ketvirtame dešimtmetyje sudarytuose kultūros paminklų, archyvinės medžiagos, archyvų apsaugos projektuose CVA, VAK ir kitų institucijų teisės — jau tik dalis bendrų apsaugos nuostatų konteksto.

1935 m. CVA vedėjo J. Stakausko parengtame Archyvų įstatyme atskiromis straipsnių grupėmis apibūdinta valstybės, savivaldybių įstaigų, kariuomenės, privačių archyvų globos reglamentacija¹⁹. Centralizacijos nuostatų yra ir minėtų straipsnių grupių atskirose pozicijose, nors CVA tikslai ir kompetencija apibūdinti atskirai. CVA suteikta visų minėtų, išskyrus kariuomenės, archyvų priežiūra. Jis paklūsta tik Archyvų tarybos sprendimams, tačiau juos „veda“.

J. Stakauskas šį projektą rengė susipažinęs su Austrijos, Anglijos, Prancūzijos, Šveicarijos, Vokietijos, Rusijos, Suomijos, Lenkijos, Latvijos, Estijos archyvų, archyvalijų apsaugos teisiniais dokumentais, atsiųstais jo prašymu Lietuvos pasiuntinybių. Daugiau prisitaikė 1935 m. Estijos ir 1924, 1932 m. Latvijos archyvų įstatymų nuostatas. Tikėtina, jog pasinaudojo ir Estijos Archyvų tarybos teisinėmis reglamentacijomis²⁰. Estų „griežtą nuostatą“ CVA direktoriumi skirti istorijos ordinario profesoriaus lygio mokslininką Lietuvos sąlygomis pakeitė į istorinio ar juridinio išsilavinimo su 3 metų archyvinio darbo stažu Respublikos prezidento skirtą specialistą.

J. Stakauskas CVA apibūdino ne tik kaip tezaurines funkcijas atliekančią: saugančią valstybinių įstaigų, privačius archyvus, filmus, foto medžiagą, bet ir leidžiančią mokslo leidinius, vystančią „archyvinį specialistų išsimokslinimą“ instituciją. Tuo metu tik Vytauto Didžiojo universiteto biblioteka, turėjusi nemažą rankraštyną, „Rašliavos“ muziejų, bandė skelbti Lietuvos istorijos šaltinius²¹. Išleido K. Jablonskio dešimtmetį rinktus Lietuvos dvarų inventorius²².

J. Stakausko sudaryto Archyvų įstatymo projekto nuostatas apie archyvinės medžiagos centralizavimą kartojo ir modifikavo 1938—1940 m. Archyvų įstatymo projektai²³. Numatyta panaši CVA priklausomybė Švietimo ministerijai, paskirtis, išskyrus jau Archyvų tarybai skirtą buvusią CVA kompetenciją vesti archyvų registrą bei prižiūrėti visus Lietuvos archyvus. Ta CAV kompetencija vėl atstatyta Antano Smetonos Lituanistikos instituto mokslininkų, tarp jų CVA vedėjo J. Stakausko ir Valsybės Tarybos įgaliotinio K. Jablonskio, parengtame Archyvų įstatymo projekte²⁴.

1940 m. liepos 16 d. Archyvų įstatymo projekte CVA veikla reglamentuota panašiai kaip ankstesniuose projektuose, tik praplėsta: suteikta CVA teisė steigti skyrius, „sritinius“ archyvus²⁵.

II. CVA organizacija, veikla

1. Patalpos

1921 m. lapkričio mėn. nuo 1919 m. organizuotas VAK Valstybės archyvas buvo perduotas CVA direktoriui K. Olekai²⁶. Jis pagal aktą perėmė iš Žemės ūkio ir valstybės turtų ministerijos Kaune VII forte skirtas CVA patalpas, kurių remontu tų metų birželio mėnesį rūpinosi VAK skirtas Vladas Dubeneckis²⁷. Patalpas VII forte VAK buvo gavusi savo Valstybės archyvui kaupti, pasiūlius jos nariui V. Nagevičiui ir pritarus krašto apsaugos ministrui, tik pageidavus, jog bus ten priglauti jo ministerijos įstaigų archyvai (o ne „pasinaudojus pažintimis“, kaip teigė S. Jegelevičius)²⁸.

Paaikšėjus, jog remontas atliktas blogai: stogas praleido vandenį, nepakankamos traukos dūmtraukiai, CVA vedėjas K. Andrejevas siūlė Švietimo ministerijai sudaryti komisiją remonto kokybei vertinti, atliktiems darbams priimti²⁹. Kelerius metus buvo remontuoti ir forto teritorijoje 3 gyvenamieji namukai archyvo darbuotojams. Archyvo patalpos: 27 kambariai ir tunelis, kiek įmanoma tuometinėmis sąlygomis, buvo pritaikyti archyvo specifikai: cementuotos grindys, metaliniai langų rėmai su grotomis, įvesta instaliacija, įrengtos metalinės lentynos byloms sudėti.

Jau 1924 m. buvo aišku, jog archyvui trūksta patalpų. K. Andrejevas siūlė steigti prie CVA nuolatinę suinteresuotų archyvo organizacija įstaigų atstovų komisiją³⁰.

1931 m. balandžio 17 d. tarpžinybinė komisija — Vytauto Didžiojo universiteto bibliotekos direktorius Vaclovas Biržiška, VAK pirmininkas K. Jablonskis, Švietimo ministerijos atstovas Antanas Kasakaitis, Vytauto Didžiojo universiteto architektas V. Dubeneckis, Vidaus reikalų ministerijos statybos inspekcijos, Krašto apsaugos ministerijos atstovai, CVA vedėjas K. Andrejevas rekomendavo vyriausybei statyti naujus CVA rūmus³¹.

1936 m. CVA vedėjas J. Stakauskas siūlė pigesnę variantą — pristatyti VII forte antrą aukštą³².

1937 m. CVA rūmų statymo komisija — CVA vedėjas J. Stakauskas, inžinierius A. Mikalauskas, Karo butų valdybos matininkas A. Babilius — manė, jog tikslinčiausia CVA naują pastatą statyti VII forto teritorijoje³³.

1938 m. J. Stakausko CVA naujo pastato plane numatyta patalpos kanceliarijai, bibliotekai, skaityklai, muziejui, rišyklai, restauracinėms dirbtuvėms, praktikantų klasei, poilsio kambariui, higienos mazgams, darbo kambariams (dokumentų priėmimo, išpakavimo, dezinfekavimo, klasifikavimo, informacijos rengimo skyrių), svarbesnių, prieškarinio (1300 m²), pokario dokumentų (1600 m²) saugykloms³⁴. Deja, pastatas nebuvo pastatytas.

1940 m. sausio 22—24 d. J. Stakauskas su Vilniaus valstybinio archyvo tarnautojais Steponu Rosiaku ir Vladu Žilėnu perėmė Vilniuje, Mindaugo g. 8, buvusio lenkų valstybinio archyvo pastatą³⁵.

2. CVA struktūra, darbuotojai

1921 m. CVA perėmė VAK Valstybės archyvo etatus — du tarnautojus (raštininkus): Julijų Vaitkevičių ir Joną Žukauską. 1921 m. rugsėjo 1 d. CVA direktoriumi buvo paskirtas teisininkas K. Oleka. Tačiau jau tų metų lapkričio 7 d. CVA šias pareigas jis perdavė K. Andrejevui, teisininkui, buvusiam Taikos sutarčiai su Rusija vykdyti Lietuvos komisijos nariui, reevakuoto iš Rusijos Lietuvos turto palydovui³⁶.

Paveldėti iš VAK raštininkai buvo tokie seni, jog, anot K. Andrejevo, neįkopė į Žaliąjį kalną³⁷. J. Vaitkevičius buvo ilgai dirbęs archyvuose: nuo 1888 m. balandžio 4 d. Kauno redybos archyve archyvaru, nuo 1919 m. balandžio 8 d. VAK Valstybės archyve raštininku.

Iki 1922 m. balandžio mėnesio jiems talkino komandiruoti iš įvairių įstaigų 25 asmenys bei 4 Žemės tvarkymo departamento ir 3 Kauno apygardos teismo valdininkai. Vėliau dirbo 5 tarnautojai (iš jų 2 sargai)³⁸. 1922 m. K. Andrejevui paprašius, Švietimo ministerija skyrė archyvarą, raštininką, sargą. 1924 m. paliko 1921 m. sudėtį: vedėją, raštininką, sargą. 1926 m. vėl pridėjo archyvarą, raštininką ir laisvai samdomą krosniakurį³⁹.

Trečiame dešimtmetyje darbai CVA siūlėsi turėję universitetinį išsilavinimą ir archyvinio darbo patirtį asmenys. 1926 m. balandžio 15 d. raštininkais buvo priimti Vytauto Didžiojo universiteto studentai Jonas Bataitis ir Leonas Skardinskas⁴⁰.

1935 m. balandžio 1 d. CVA vedėju skirtas istorikas kunigas J. Stakauskas. Kunigas Nikodemus Švogžlys savo nepublikuotoje monografijoje apie J. Stakauską jį vadino „archyvų žiurke“. J. Stakausko charakterį ir polinkius pažinęs Mykolas Biržiška rekomendavo Švietimo ministerijai jį skirti CVA vedėju. J. Stakauskas rūpinosi, jog CVA dirbtų kvalifikuoti specialistai, kruopštūs darbuotojai. CVA 13 metų dirbusį sargą Adomą Vetriną atleido iš darbo, nes jis, gyvenęs netoli archyvo, rūpinosi daugiau savo ūkiu, piktnaudžiavo darbo laiku (siųstas į miestą kelioms valandoms užtrukdavo visą dieną)⁴¹.

J. Stakauskas perėmė iš K. Andrejevo CVA su 2 archyvarais, 2 raštininkais. Vienas archyvaras priiminėjo interesantus, teikė informaciją, ieškojo jiems reikiamų dokumentų, atsakinėjo į įstaigų raštus, tvarkė archyvo administracinius reikalus, antrasis vedė archyvinės medžiagos apskaitos knygas, tvarkė archyvinę medžiagą, rengė ją aprašinėjimui, pripuolamai aprašinėjo bylas, rašė informacines korteles, apskritai rūpinosi archyvinio darbu. Raštininkai kopijavo, nurašinėjo įstaigų, asmenų prašytus dokumentus, buvę laisvesni rašė bylų sąrašus, tvarkė ir grąžino reevakuotus archyvus įstaigoms, institucijoms. J. Stakauskas dar siūlė skirti į CVA rusų kalbą mokančius specialistus, kurie talkintų archyvarui tvarkyti archyvinę medžiagą⁴².

J. Stakauskas iš Švietimo ministerijos išsirūpino naujus CVA etatus: du vedėjo pavaduotojus (šias pareigas ėjo A. Prapuolenis, dirbęs CVA nuo 1922 m. sausio 12 d., ir Ieva Pabrinkaitė, dirbusi CVA nuo 1935 m. lapkričio 2 d.), archyvarus (Leonas Skardinskas ir Antanas Mackevičius, dirbę CVA nuo 1926 m. balandžio 15 d. ir nuo 1930 m. vasario 18 d.), raštininkus (Jonas Leščiukaitis ir Jonas Jotautas, dirbę CVA nuo 1930 m. rugsėjo 10 d. ir nuo 1921 m. gruodžio 1 d.), sargą (Alfonsas Lešinskas, dirbęs CVA nuo 1935 m. rugpjūčio 1 d.), krosniakurį (Juozas Boreišis, dirbęs CVA nuo 1924 m. gruodžio 1 d.).

Šie etatai sudarė vientisą, neskaidytą į padalinius CVA struktūrą.

3. CVA fondai, veikla

CVA teko VAK nuo 1919 iki 1921 metų rinkta ir paimta globoti archyvinė medžiaga (iš dvarų, sunėšta asmenų, rusų, vokiečių paliktų įstaigų).

1921, 1922, 1929, 1930 metais reevakuoti iš Rusijos valstybės įstaigų archyvai buvo paimti į CVA. Reikalingi darbui archyvai, archyvinė medžiaga buvo atiduodama pageidavusioms jų įstaigoms, žinyboms. Tokią nuostatą buvo pasiūlę 1921 m. rugpjūčio 10 d. vykusio pasitarimo dalyviai: Užsienio reikalų ministerijos Rytų departamento, Žemės ūkio ir valstybės turtų, Susisiekimo, Teisingumo ministerijų atstovai, Švietimo ministerijos valstybinio archyvo vedėjas E. Volteris, istorikas Augustinas Janulaitis⁴³. Ji buvo įtraukta į minėtą švietimo ministro įsakymą. Nuo 1928 m. ji pasikeitė. Archyvinė medžiaga skolinta, bet be gražinimo į CVA laiko apribojimo ir kitų sąlygų. Taikyta nenuosekliai. 1935 m. Marijampolės apskrities valdybai perduota 1867—1918 m. 744 bylos⁴⁴. Tačiau Švietimo ministerija nepatenkino kunigo Jono Matuso prašymo paskolinti iš CVA Kauno direktorijos 1850—1917 m. bylas, reikalingas jo rašytai daktaro disertacijai apie Lietuvos mokyklas rusų laikais. Nors CVA iki 1929 m., kai buvo įsteigta skaitykla, nebuvo sąlygų tyrinėtojų darbui (nebuvo skirtų patalpų, CVA tarnautojai dirbo tik nuo 14 valandos)⁴⁵.

Dėl minėtos nuostatos ir stokojant vietos archyvinei medžiagai į CVA buvo tik išimtinai priimta Lietuvos įstaigų archyvinė medžiaga: 1925 m. Statistikos biuro gyventojų surašymo dokumentai (50 dėžių), Užsienio reikalų ministerijos 1919—1922 m. bylos⁴⁶, 1936 m. Švietimo ministerijos archyvas, anot J. Stakausko, sudaręs didžiulę chaotišką dokumentų krūvą⁴⁷.

K. Jablonskis yra rašęs, jog kai kurios įstaigos, nors neperdavė „išėjusių iš apyvartos raštų“, bet jais užkrovė CVA patalpas, pasilikusios juos savo žinioje⁴⁸. Valstybės kontrolė užėmė 1452 metrus lentynų. Vidaus reikalų, Užsienio reikalų ministerijų, Žemės tvarkymo departamento dokumentai atitinkamai — 97, 76, 425 metrus, CVA fondai — 4265 metrus lentynų⁴⁹. Užsienio reikalų ministerija rūpinosi gauti daugiau vietos jos didėjantiems konsulatų archyvams sudėti⁵⁰.

CVA bandė rūpintis Lietuvos likviduotų įstaigų, organizacijų archyvų apsauga. 1936 m. prašė Švietimo ministeriją atsiųsti likviduotų mokyklų sąrašus, adresus, jog galėtų pasirūpinti jų archyvais⁵¹.

S. Jegelevičius teigė, jog CVA nekaupė dvarų ir privačių archyvų, „dokumentų likučių“ Lietuvoje, nurodęs dvi priežastis: CVA buvo apsikrovęs pašaliniais darbais ir dėl „archyve viešpatavusios rutinos jam vadovavus K. Andrejevui“. Nors pažymėjo, jog Žemės reformos valdyba 1928 m. įgaliojo žemės tvarkytojus perduoti parceliuotų dvarų archyvinę medžiagą Lietuvos universitetui Kaune. Jo rankraštynas, K. Jablonskio manymu, iš dalies atstojo Istorinį archyvą, kurio formavimu rūpinosi Lietuvos universiteto bibliotekos direktorius V. Biržiška. Kita esminė priežastis būtų, kaip minėta, 1925—1930 m. formaliai egzistuojanti VAK, o vėliau labiau besirūpinanti kitų rūšių paminklų apsauga. VAK įstatymo 2 straipsnio pakartojimas 1921 m. švietimo ministro įsakyme CVA nesuteikė teisinės galios paimti dvarų ir kitus privačius archyvus. Nuo 1939 m. šia problema rūpinosi jau Antano Smetonos Lituanistikos instituto Lietuvos istorijos skyriaus nariai, tarp jų ir CVA vedėjas J. Stakauskas.

CVA fondus sudarė: reevakuoti iš Rusijos buvusių iki 1918 m., likusių Lietuvoje rusų, vokiečių okupacijos, likviduotų Lietuvos įstaigų, organizacijų, privatūs (dvarų ir kt.) archyvai, archyvinė medžiaga — daugiausia Rusijos imperijos laikų valdžios ir visuomeninių organizacijų archyvinė medžiaga (XIX—XX a., pasitaikė dokumentų iš XVIII a.). Nedaug pateko į CVA vokiečių okupacijos 1916—1918 m. įstaigų archyvinės medžiagos. Vieną kambarį teuzėmė privatūs archyvai (XVI—XIX a., pasitaikė dokumentų iš XV a.).

1931 m. CVA fondai skirstyti į du laikotarpius: 1. Prieškarinį ir okupacinį (iki 1918 m.), 2. Lietuvos nepriklausomybės.

Trumpų žinių apie saugotus 680 įstaigų archyvus yra 1935 m. CVA perdavimo akte J. Stakauskui⁵². Neaišku, kiek būta archyvinės medžiagos. Ji matuota kilogramais, pūdais, ryšuliais ir pan., nes fondai buvo nesutvarkyti.

J. Stakauskas teigė, jog CVA fondai pradėti tvarkyti tik 1926 m., kai CVA darbuotojai tapo laisvesni, nes sumažėjo reevakuotų archyvų, perduodamų įstaigoms, žinyboms, nors archyvo vedėjas dar vargo ieškodamas reevakuacijos išlaidų atlyginimo, nes kai kurių savivaldybių priversti tai padaryti negalėjo net Vidaus reikalų ministerijos Savivaldybių departamentas⁵³.

1935 m. buvo susisteminta ir aprašyta (įtraukta į trumpus inventorių sąrašus) tik 21,11 proc. CVA fondų, susisteminta, bet neaprašyta 35,17 proc. CVA fondų, visi kiti visai netvarkyti⁵⁴.

Tik 1936 m. buvo išleista A. Prapuolenio parengta archyvinės medžiagos tvarkymo metodika⁵⁵. Sudaryta Švietimo ministerijos instrukcija apie archyvinės medžiagos priėmimą į CVA ir nesaugotinos naikinimą, kuris, K. Andrejevo teigimu,

nebuvo, kaip ir dokumentų restauravimas, CVA praktikuotas⁵⁶. J. Stakauskas kritiškai nepakankamai „precizuotas“ Švietimo ministerijos instrukcijoje dokumentų naikinimo nuostatas⁵⁷. Manė, jog tuo laiku Lietuvoje dokumentų atranka saugojimui ir nesaugotinų naikinimas — labai atidžios ekspertizės reikalas, nes rezervuotai į CVA buvo priimami Lietuvos įstaigų archyvai. Siūlė ypač atsargiai elgtis su 1918—1922 m. valstybės įstaigų archyvine medžiaga, nes tai Lietuvos atstatymo darbų raštiški įrodymai. Todėl perduotini į CVA žemės mokesčių pajamų dienynai, o gal nesaugotina Valstybės kontrolės muitinių pajamų, kariuomenės dalių materialinės apyskaitos⁵⁸.

Nesutvarkyti fondai trukdė CVA atlikti komunikatyvinę funkciją: leisti apie fondus informacinius leidinius (repertoriumus ir pan.), spausdinti neskelbtus dokumentus. Nors 1937 m. J. Stakauskas vylėsi, jog CVA galėtų rengtis šiam darbui⁵⁹. Tačiau CVA tegalėjo teikti praktinės informacijos apie atskirus dokumentus. 1927—1936 m. gavęs 5230 prašymų, išdavė 5692 dokumentus — pažymas, liudijimus, išrašus, nuorašus ir pan⁶⁰.

1935, 1938 m. J. Stakausko projektuotų CVA modelių nepavyko realizuoti. Jo manymu, tam trukdė dvi priežastys: patalpų trūkumas ir nesutvarkyti fondai.

Tas priežastis nulėmė lėšų ir archyvinės medžiagos trūkumas, apskritai Seimo priimtų kultūros paminklų apsaugos įstatymų stygius.

K. Andrejevas, J. Stakauskas, K. Jablonskis, S. Jegelevičius teigė, jog CVA netapo nei CVA, nei Istoriniu archyvu. Panašiai galima vertinti ir VAK, ir Vytauto Didžiojo kultūros muziejaus, kuriems įstatymais buvo pavesta Lietuvos paminklų globa, veiklą. Jiems daugiau ar mažiau pavyko Lietuvos paveldo globos centralizacija. CVA, VAK ir Vytauto Didžiojo kultūros muziejus buvo pozityvūs valstybės kultūros palikimo saugojimo organizacijos reiškiniai.

¹ S. Jegelevičius, Centrinio valstybės archyvo kūrimasis Kaune, *Istorija*, Vilnius, 1974, t. XV, sąs. 1, p. 47—61.

² K. Jablonskis, *Archyvai*, Kaunas, /1932/, p. 3, 4.

³ L. Bederis, Dokumentų saugykloms 250 metų, *Komjaunimo tiesa*, 1963, vas. 26, p. 1.

⁴ Eliezeris Zilberis, Selija Serafinienė, Archyvų statybos 40-metis, *Kauno tiesa*, 1958, birž. 3, p. 4.

⁵ Žr. 4-osios išnašos nuorodą.

⁶ Centralinis Valstybės Archyvas, *Vyriausybės Žinios*, 1921, spalio 28, nr. 72, p. 1.

⁷ Valstybės Archailogijos Komisijos įstatymas, *Laikinosios Vyriausybės Žinios*, 1919, rugp. 28, nr. 11, p. 1; M.K. Čiurlionio vardo galerijos įstatymas, *Vyriausybės Žinios*, 1922, sausio 17, nr. 78, p. 1; Įsakymas apie Centralinį Valstybės Knygyną, *Laikinosios Vyriausybės Žinios*, 1920, vas. 6, nr. 1 (19), p. 4.

⁸ 1921 11 03 Kazio Zubauko paklausimas Ministrų kabineto pirmininkui, *CVA*, f. 391, ap. 4, b. 1017, l. 8.

⁹ 1921 11 12 Švietimo ministro Kazimiero Bizausko raštas, adresuotas Ministrų kabineto pirmininkui, *CVA*, f. 391, ap. 4, b. 1017, l. 7.

¹⁰ Ministrų kabineto įsakymas apie Centralinį Lietuvos valstybės archyvą, *CVA*, f. 391, ap. 4, b. 1017, l. 172—173.

¹¹ 1929 09 26 Žemės reformos valdybos nutarimas nr. 1930, *CVA*, f. 1378, ap. 1, b. 418, l. 8.

¹² 1921 08 19 Eduardo Volterio sudarytas Valstybės Centrinio archyvo įstatų planas, *CVA*, f. 391, ap. 4, b. 1017, l. 207.

¹³ 1921 09 06 Kazimiero Olekos sudarytas įsakymas apie Centralinį Valstybės archyvą, *CVA*, f. 391, ap. 4, b. 1017, l. 201—202.

¹⁴ 1928 03 28 Antano Prapuolenio raštas, adresuotas Švietimo ministerijos specialiojo mokslo tarėjui, *CVA*, f. 391, ap. 4, b. 1022, l. 8.

¹⁵ 1932 04 23 Švietimo ministerijos II departamento direktoriaus raštas, adresuotas CVA vedėjui Konstantinui Andrejevui, *CVA*, f. 1378, ap. 1, b. 81, l. 27.

¹⁶ Sigitas Jegelevičius, Lietuvos archyvų įstatymų rengimas 1919—1940 m., *Lietuvos archyvai*, Vilnius, 1992, t. 3, l. 4.

¹⁷ 1933 12 07 Konstantino Andrejevo raštas, adresuotas Švietimo ministerijos II departamento direktoriui, *CVA*, f. 391, ap. 4, b. 1027, l. 70.

¹⁸ 1929 04 17 Konstantino Andrejevo raštas, adresuotas Švietimo ministerijai, *CVA*, f. 391, ap. 4, b. 1023, l. 107.

¹⁹ Juozo Stakausko rengtas Lietuvos archyvų įstatymas, *CVA*, f. 1378, ap. 1, b. 81, l. 14—23.

²⁰ Estijos archyvo įstatymas, 1922 05 11 Valstybinio archyvo įstatymas, 1925 02 06 Archyvo tarybos vidaus statutas, 1922 09 29 Archyvų tarybos pagrindinės taisyklės, *LKPCA*, f. 1, ap. 1, b. 132, l. 104—107.

²¹ Vytautas Merkys, *Konstantinas Jablonskis*, Kaunas, 1991, p. 74.

²² Konstantinas Jablonskis, XVI a. Lietuvos inventoriai, *Istorijos archyvas*, Kaunas, 1934, t. 1.

²³ Archyvų įstatymas, *CVA*, f. 1378, ap. 1, b. 81, l. 99—102, 103—105; Archyvų įstatymas, *MAB*, f. 105—662, l. 1—3.

²⁴ Švietimo ministro raštas, adresuotas Ministrų tarybai, *MAMA*, f. 2, ap. 1, b. 22, l. 27—28.

²⁵ 1940 07 16 Archyvų įstatymo projektas, *MAB*, f. 105—661, l. 2—4.

²⁶ *CVA*, *Švietimo darbas*, 1923, nr. 1, p. 363—364.

²⁷ 1921 11 12 Švietimo ministerijos bendrųjų reikalų departamento direktoriaus raštas, adresuotas Žemės ūkio ir valstybės turtų ministerijai, *CVA*, f. 391, ap. 4, b. 1017, l. 4.

²⁸ 1921 03 Krašto apsaugos ministro raštas, adresuotas Švietimo ministerijai, *CVA*, f. 391, ap. 4, b. 1017, l. 225.

²⁹ 1922 01 09 Konstantino Andrejevo raštas, adresuotas Švietimo ministerijai, *CVA*, f. 391, ap. 4, b. 1017, l. 125.

³⁰ 1924 02 08 Konstantino Andrejevo raštas, adresuotas švietimo ministrui, *CVA*, f. 391, ap. 4, b. 1018, l. 11.

³¹ 1931 04 17 Komisijos Centrinio valstybės archyvo patalpų praplėtimui sudėtis, *CVA*, f. 1378, ap. 1, b. 47, l. 46.

³² 1936 02 Juozo Stakausko raštas, adresuotas Švietimo ministerijos kultūros reikalų departamentui, *CVA*, f. 1378, ap. 1, b. 99, l. 14.

³³ 1937 07 09 Komisijos CVA rūmų vietai apžiūrėti protokolas, *CVA*, f. 1378, ap. 1, b. 99, l. 10.

³⁴ 1938 01 27 parengtos sąlygos konkursui CVA rūmų eskiziniam projektui paruošti, *CVA*, f. 1378, ap. 1, b. 99, l. 4.

³⁵ 1940 01 22—24 sudarytas buvusio valstybinio archyvo Vilniuje nekilnojamo turto perėmimo aktas, *CVA*, f. 1378, ap. 1, b. 428, l. 1.

³⁶ 1921 11 07 CVA direktoriaus Kazimiero Olekos ir archyvaro Konstantino Andrejevo pareiškimas, adresuotas Švietimo ministerijai, *CVA*, f. 391, ap. 4, b. 1017, l. 49.

- ³⁷ 1922 01 11 Konstantino Andrejevo raštas, adresuotas Švietimo ministerijos bendrųjų reikalų departamentui, *CVA*, f. 391, ap. 4, b. 1017, l. 128.
- ³⁸ 1922 05 30 Konstantino Andrejevo raštas, adresuotas Švietimo ministerijos bendrųjų reikalų departamentui, *CVA*, f. 391, ap. 4, b. 1017, l. 95.
- ³⁹ CVA darbų apyskaita, *CVA*, f. 1378, ap. 1, b. 125, l. 110—111.
- ⁴⁰ 1926 04 15 Švietimo ministerijos referento raštas, siųstas CVA vedėjui Konstantinui Andrejevui, *CVA*, f. 391, ap. 4, b. 1021, l. 64.
- ⁴¹ 1935 04 27 Juozo Stakausko raštas, adresuotas švietimo ministrui, *CVA*, f. 391, ap. 4, b. 1029, l. 83.
- ⁴² 1935 05 23 Juozo Stakausko raštas, adresuotas Švietimo ministerijos kultūros reikalų departamentui, *CVA*, f. 391, ap. 4, b. 1029, l. 53.
- ⁴³ 1921 08 10 vykusio posėdžio Užsienio reikalų ministerijos Rytų departamente protokolas, *CVA*, f. 391, ap. 4, b. 1017, l. 181—183.
- ⁴⁴ Žr. 39-osios išnašos nuorodą, l. 30.
- ⁴⁵ 1929 03 07 Jono Matuso prašymas, adresuotas švietimo ministrui, *CVA*, f. 391, ap. 4, b. 1023, l. 123; 1929 03 12 Švietimo ministerijos referento raštas, siųstas Jonui Matusui, *CVA*, f. 391, ap. 4, b. 1023, l. 122.
- ⁴⁶ Žr. 39-osios išnašos nuorodą, l. 108.
- ⁴⁷ 1936 11 04 Juozo Stakausko raštas švietimo ministrui, *CVA*, f. 1378, ap. 1, b. 81, l. 2.
- ⁴⁸ Žr. 2-osios išnašos nuorodą, p. 4.
- ⁴⁹ 1931 02 20 Konstantino Andrejevo raštas, adresuotas Švietimo ministerijos II departamento direktoriui, *CVA*, f. 1378, ap. 1, b. 47, l. 44.
- ⁵⁰ 1931 04 13 Užsienio reikalų ministerijos Teisių-administracijos departamento direktoriaus raštas, siųstas CVA vedėjui, *CVA*, f. 391, ap. 4, b. 1026, l. 114.
- ⁵¹ 1936 11 24 CVA vedėjo raštas, adresuotas Švietimo ministerijos aukštesniojo mokslo departamentui, *CVA*, f. 1378, ap. 1, b. 26, l. 14.
- ⁵² 1935 04 12 sudarytas CVA perdavimo-priėmimo aktas, *CVA*, f. 391, ap. 4, b. 1029, l. 136—143.
- ⁵³ 1930 01 03 Vidaus reikalų ministerijos Savivaldybių departamento raštas, siųstas CVA vedėjui, *CVA*, f. 1378, ap. 1, b. 423, l. 21.
- ⁵⁴ Žr. 39-osios išnašos nuorodą, l. 28—34.
- ⁵⁵ Antanas Prapuolenis, *Archyvai ir jų tvarkymas*, Kaunas, 1936.
- ⁵⁶ 1933 11 25 Konstantino Andrejevo raštas, adresuotas Užsienio reikalų ministerijai, *CVA*, f. 391, ap. 4, b. 1027, l. 90.
- ⁵⁷ 1936 02 25 Juozo Stakausko raštas, adresuotas Švietimo ministerijos Kultūros reikalų departamentui, *CVA*, f. 1378, ap. 1, b. 81, l. 10.
- ⁵⁸ 1935 06 05 Juozo Stakausko raštas, adresuotas Švietimo ministerijai, *CVA*, f. 1378, ap. 1, b. 26, l. 28.
- ⁵⁹ Daugiau kaip 6 km lentynų mūsų praeities dokumentų (Iš Centrinio valstybės archyvo veikimo), *Lietuvos aidas*, 1937, sausio 12, nr. 14 (3229).
- ⁶⁰ Žr. 39-osios išnašos nuorodą, l. 14.

CVA — Centrinis valstybės archyvas

LKPCA — Lietuvos Kultūros paveldo centro archyvas

MAB — Mokslų Akademijos biblioteka

MAMA — Mokslų Akademijos Mokslinis archyvas

Nastazija Keršytė